

Įvardžių *jis, ji* variantai standartinėje lietuvių kalboje: diamezinė dimensija

Jogilė Teresa Ramonaitė

Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos institutas
El. paštas: jogileteresa@sociolingvistika.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-5194>

Santrauka. Straipsnyje tiriami asmeninių įvardžių trečiojo asmens vienaskaitos vardininko variantai *jis/jisai* vyriškai giminei ir *ji/jinai* moteriškai giminei lietuvių kalboje. Tokio variantiškumo buvimas daugelio kalbininkų iki šiol buvo ignoruojamas. Šių ilgųjų ir trumpųjų variantų vartojimo variacija analizuojama per kalbos atmainų „architektūros“ prieigą, pristatytą G. Berruto (1987), sudarytą iš skirtingų dimensijų, iš kurių diastratinė, diafazinė ir diamezinė aptariamos detaliau. Įvardžių vartojimas tiriamas pasitelkiant duomenis iš aštuonių skirtingų rašytinės ir sakytinės lietuvių kalbos tekstų, straipsnyje lyginamos šių įvardžių vartojimo proporcijos. Analizė parodė, kad įvardžių variantų vartojimo variacija yra esmingai susijusi su diamezine dimensija, t. y. rašto kalboje tipiškai vartojami tik trumpieji, o sakytinėje atmainoje vartojami visi keturi variantai. Kuo spontaniškesnė šneka, tuo labiau didėja ilgųjų variantų proporcija. Tačiau vyriškosios ir moteriškosios giminės formų vartojimas skiriasi: ilgasis vyriškosios giminės variantas vartojamas trečdaliu atvejų, o ilgasis moteriškosios giminės variantas pasirenkamas net 80 proc. atvejų sakytinėje atmainoje. Kiek leidžia nustatyti turimi duomenys, kitos dimensijos vartojimo variantiškumui neturi žymesnės įtakos.

Raktažodžiai: kalbos atmainos, variantiškumas, įvardžiai, diamezija, sakytinė kalba, rašytinė kalba, žiniasklaidos kalba.

Pronoun Variants in Standard Lithuanian: Diamesic Dimension

Abstract. The paper deals with variants of personal pronouns, specifically the third person singular nominative case *jis/jisai* ‘he’ and *ji/jinai* ‘she’ in Lithuanian. The existence of such variation has been so far ignored by most linguists. The variation of the use of these short and long variants is analysed within the language “architecture” framework first introduced by G. Berruto (1987) and involving different dimensions, of which the diastratic, diaphasic and diamesic are discussed in more detail. The use of pronouns is studied using the data from eight different written and spoken Lithuanian corpora and the proportions of such use are compared. The analysis shows that the variation in the use of pronoun variants is overwhelmingly associated with the diamesic dimension, i.e., the written language typically uses the short variants only while in the spoken language all four pronoun variants are used. The proportion of the long variants increases as the spontaneity of speech increases. There is a difference, however, in the use of masculine and feminine forms as the long variant of the masculine pronoun is used in one third of the cases while the long variant of the feminine pronouns is found in as much as 80 percent of cases in the spoken variety. Other dimensions do not seem to impact this variation to a notable extent given the data available.

Keywords: language varieties, variation, pronouns, diamesic dimension, spoken language, written language, media language.

Received: 11/06/2021. Accepted: 02/08/2021

Copyright © 2021 Jogilė Teresa Ramonaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Kasdien vartodami kalbą, vartojame įvairias jos atmainas, dažnai net nesusimąstydami pereiname nuo vienos atmainos prie kitos. Tokius perėjimus lemia daugybė veiksnių, pavyzdžiui, kas, su kuo ir kokiam kontekste kalbą vartoja, koks komunikacijos tikslas ar net tema. Šie įvairūs aspektai turi įtakos visiems kalbos lygmenims: fonologijai, morfologijai, leksikai, sintaksei. Be to, svarbus yra ir kanalas, kuriuo komunikacija vyksta: žodžiu ar raštu, kitaip tariant, diamezinė dimensija, kuriai ir bus skiriama daugiausia dėmesio šiame straipsnyje.

Stebint lietuvių kalbos vartojimą įvairiuose kontekstuose, galima matyti, kad egzistuoja skirtingi lietuvių kalbos trečiojo vienaskaitos asmens asmeninių įvardžių vardininko linksnio variantai – *jis* ir *jisai* vyriškajai giminei, *ji* ir *jinai* moteriškajai giminei. Tačiau tokių žodžių – ilgųjų variantų – nėra nei žodynuose, nei jie aptariami gramatikose (plg. DLKŽ, LKŽ, DLKG, LKG¹). Tiesa, didysis Lietuvių kalbos žodynas, įvedus tokią paiešką, nukreipia į *jis, ji* straipsnį, kuriame ilgieji variantai paminėti tarp gausių pateiktų tarminių formų, o DLKŽ, nors nėra įtraukta į žodyno straipsnį, tačiau pasitaiko prie *jis/ji* iliustruojančių pavyzdžių. Tad visai suprantama, kad dėl šių priežasčių tokie variantai neįtraukiami ir į dvikalbius žodynus, vadovėlius ir pan. Mažiau suprantama tai, kodėl šis realiai egzistuojantis reiškinys iki šiol nėra sulaukęs kalbininkų dėmesio.

Tiriant skirtingas kalbos atmainas, svarbi teorinė prieiga prie to, kas laikoma kalbos atmaina ir kokie yra skirtingų atmainų tarpusavio ryšiai. Kaip taikliai yra pastebėjusi Kamandulytė-Merfeldienė (2018), pasiremama ir kitais kalbininkais, lietuvių kalbotyroje iki šiol įprasta funkcinių stilių prieiga nėra pakankama aprėpti visą, tokios sudėtingos sistemos kaip kalba, spektrą ir visai nebūtinai paaiškina tarpusavio ryšius (kartais stiliai pernelyg traktuojami kaip grynuoliai, kurių natūraliame pasaulyje reta (plg. Pikčilingis 1971; 1975; Župerka 2005; 2001 (2012); Smetonienė 2013 ir kt.). Šiame straipsnyje norima pasiūlyti jau prieš kelis dešimtmečius italų lingvisto G. Berruto pristatytą ir vėliau ne kartą atnaujintą besikeičiant kalbinei situacijai italų kalbos „architektūrą“, kitaip tariant, tam tikrą žemėlapi, remiantis skirtingomis tarpusavyje susijusiomis dimensijomis (1987; 1993a; 1995; Berruto, Cerruti 2011). Italų ir lietuvių kalbų standartinės kalbos raidos procese esama tam tikrų paralelių, tad manytina, kad toks žvilgsnis į kalbos atmainų visumą būtų prasmingas ir lietuvių kalbotyroje.

Straipsnio tikslas yra išnagrinėti šių lietuvių bendrinėje kalboje² vartojamų trečiojo vienaskaitos asmens vyriškosios ir moteriškosios giminės asmeninių įvardžių *jis/jisai* ir *ji/jinai* vartojimą, pasitelkiant būtent šią teorinę prieigą. Didžiausias variantiškumas pasireiškia būtent diamezinėje kalbinio žemėlapio skalėje, kaip ir bus stengiamasi atskleisti tekstynų duomenų analize. Siekiant šio tikslo, bus aptariamos skirtingos kalbinės dimensijos, pristatomi pasitelkiami tekstynai. Sakytinės kalbos tekstynai, kuriuose randamas variantiškumas, analizuojami išsamiau, bandoma išžvelgti ir galimų sąsajų su kitomis dimensijomis. Straipsnyje naudojamos aštuoniais skirtingo tipo ir apimties tekstynais, sakininės kalbos

¹ LKG § 1146 randama labai trumpa pastaba.

² Toliau straipsnyje sinonimiškai terminui „bendrinė“ vartojama „standartinė“ kalba.

duomenys remiasi penkių skirtingų tekstynų duomenimis. Straipsnio tikslui pasiekti, iš tekstynų duomenų buvo ieškoma aptariamų įvardžių vartojimo apimčių, lyginamos proporcijos ir, kiek leidžia tekstynų tipai, duomenys analizuojami įvairiais pjūviais.

Kalbos vartojimui tirti šiame straipsnyje naudojamas tekstynų analizės metodas. Lietuvių kalbos tekstynų jau galime džiaugtis turėdami nemažai ir įvairių, o tai leidžia juos lyginti ir gauti patikimų duomenų apie skirtingas kalbos atmainas. Tai, apie ką anksčiau buvo galima tik daryti prielaidas, remiantis įspūdžiu ar stebėjimu, dabar galima ištirti remiantis tiek rašytinės, tiek sakytinės kalbos tekstynų duomenimis. Vis daugėjant sakytinės kalbos tyrimų, skirtis tarp šių dviejų formų – šnekos ir rašto – tampa vis aiškesnė. Tiriama aspektai, be abejo, gali rodyti ne vien skirtį, o šiomis skirtingomis formomis perteikiamos kalbos – sakytinės ir rašytinės – poveikį viena kitai.

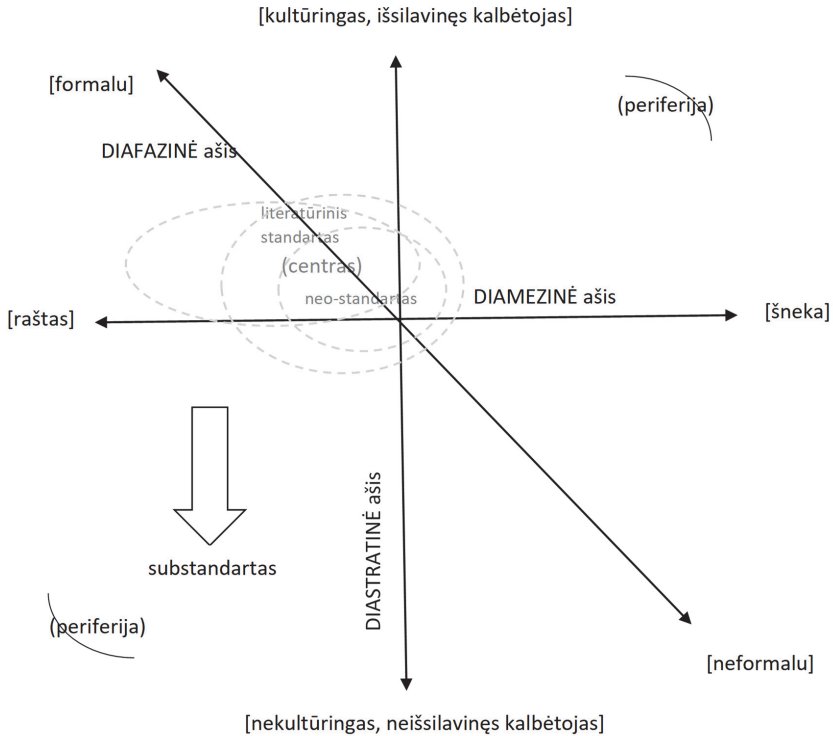
Pamatiniai variantiškumo parametrai ir dimensijos

Nors ir nelengva tokią kompleksinę reiškinį kaip kalba sutalpinti į visa apimančią sistemą, visgi galima išskirti tam tikrus pamatinius parametrus, kaip žvelgti į skirtingas kalbos atmainas. Svarbu prisiminti, kad reikia stengtis nepainioti variacijos parametru, tačiau tuo pat metu suvokti ir atsižvelgti į tai, kad dimensijos susikerta (Berruto 1987, 20). Tokių parametru galima išskirti penkis:

- pagal kalbos vartojimo laikotarpį: *diachroninis*;
- pagal geografiją: *diatopinis*;
- pagal socialinius kalbėtojo ar kalbėtojų grupės bruožus: *diastatinis*;
- pagal komunikacinę situaciją, kurioje vartojama kalba: *diafazinis*;
- pagal būdą, kitaip tariant, kanalą, kuriuo komunikuojama – rašto kalba ar šneka: *diamezinis*.

Šias dimensijas galima suvokti kaip tam tikras ašis, kuriose išsidėlioja įvairūs kalbos reiškiniai, o ašys tarpusavyje yra susijusios ir koreliuoja daugiaplanėje kalbinėje erdvėje. Taip pat kiekviena ašis yra kontinuumas, kurios toliausiai nutolę taškai turi tipiškiausių tai atmainai bruožų ir ypač skiriasi vienas nuo kito, o žvelgiant į gretimai esančius elementus skirtumai nėra dideli. **Diachroninė**, laiko dimensijos ašis visai sistemai suteiktų visų ašių, besitęsiančių laike, perspektyvą. Šiame straipsnyje susitelkiama į šiuolaikinę kalbos atmainą, tad tam tikra prasme diachroninė ašis yra neutralizuojama. **Diatopinė** dimensija apima skirtinguose geografiniuose regionuose vartojamos kalbos atmainas ir tipiškai ši sritis tiriama geolingvistikos ir dialektologijos rėmuose. Ši ašis apimtų kalbos atmainas nuo sunormintos standartinės kalbos iki artimos dialektui regioninės atmainos. Italų kalbos, turinčios mažiausiai dvidešimt didesnių dialektinių grupių, atveju skalė apima tokias atmainas: sunorminta standartinė italų kalba – aukštesnio socialinio sluoksnio, aukštesnio išsilavinimo kalbėtojų regioninė italų – žemesnio socialinio sluoksnio, menkesnio išsilavinimo kalbėtojų regioninė italų – artima dialektui regioninė italų kalba (Sobrero ir Miglietta 2006, 59). Artima dialektui regioninė atmaina gali turėti nemažai konkretaus vietinio dialekto ypatybių įvairiais (pvz., fonetikos, leksikos) lygmenimis, tačiau vis dar traktuotina kaip regioninė atmaina, o ne dialektas.

Paliekant diatopinę dimensiją kaip foną ir traktuojant tik vieną diachroninį variantą, kitų dimensijų ašis galima pavaizduoti kaip dvi susikertančias statmenai ir vieną įstrižai, žr. 1 paveikslą. *Diastratinis* variantiškumas susijęs su socialinių sluoksnių, kuriam priklauso kalbėtojas, skirtingumu ir tokiais specifiniais socialiniais veiksniais kaip išsilavinimo lygis, profesija, amžius, lytis (Sobrero, Miglietta 2006, 97 ir toliau).

1 pav. **Kalbos atmainų žemėlapis** (kalbos „architektūra“ pagal Berruto 1987, 21; Sobrero, Miglietta 2006, 60)

Diastratinės (vertikaliosios p aveaukle) ašies polius pagal pristatomą schemą sudaro įmantri išsilavinusios visuomenės dalies kalba iš vienos pusės ir neišsilavinusios visuomenės dalies kalba iš kitos. Čia nenorima leisti į diskusiją apie visuomenės klases (tą pakankamai išsamiai aptaria Berruto (1995, 97-122), taip pat žr. Labov (1966), Trudgill (1974)), tačiau šioje ašyje svarbūs hierarchiniai ryšiai visuomenėje, nors visada galima kelti klausimą, ar kalbėtojų statusui nustatyti pagrindu reikėtų imti ekonomines sąlygas, atliekamą veiklą, išsilavinimo ar kultūros lygį. Paprastumo dėlei šios ašies poliai schemoje įvardyti kaip *kultūringas, išsilavinęs kalbėtojas* / *ne kultūringas, neišsilavinęs kalbėtojas*. Daugelio šalių (pvz., JAV, Didžiosios Britanijos, Italijos, Indijos ir kt.) kontekste šis skirtumas yra gana ryškus, nors pastaraisiais dešimtmečiais Vakarų visuomenėse nemenkai pakito, labai išaugus plačiosios visuomenės raštingumui, ir tos atmainos turi daug skiriamųjų bruožų įvairiuose kalbos lygmenyse, o Lietuvos kontekste, kur pamažu iš naujo formuojasi socialiniai sluoksniai, tokių tyrimų stinga. Visgi šiai dimensijai

būdingų skirtingų socialinių grupių kalba šiek tiek tyrinėta (pagal amžių: jaunimo kalba (Vyšniauskienė 2012; Čekuolytė 2017), pagal profesiją/darbą (Pinkevičienė 2017)).

Taigi diastratinė ašis labiausiai susijusi su vartotoju, o kalbos vartojimo situacija atsispindi *diafazinėje* ašyje. Šioje dimensijoje išsidėsto kalba pagal tokius komunikacijos veiksnius kaip komunikacijos vieta, pašnekovų vaidmenys, tema, intencija, tikslas ir komunikacijos formalumo laipsnis (Sobrero, Miglietta 2006, 134). Taigi diafazinėje ašyje atsispindi keletas svarbių parametrų. Glaustai galima įvardyti taip: a) su formalumo laipsnio variacija susijusios atmainos, b) nuo kalbėtojų santykio priklausanti komunikacija ir c) su tema susijusi komunikacija. Tas pats asmuo, priklausomai nuo formalumo lygio, varijuoja nuo itin griežto beasmenio registro (oficialiose ir viešose situacijose) iki visiškai atsipalaidavusio (įprastiniuose kasdiniuose kontekstuose gavtėje ar su šeimos nariais). Formaliausieji variantai yra aukštesniojoje kairėje schemos pusėje, kadangi kuo aukštesnis kalbos registras³, tuo labiau jis priartėja prie rašto kalbos.

Su kalbėtojų, ar net pasyvių komunikacijos dalyvių, tarpusavio santykiais susijęs parametras taip pat yra šios diafazinės ašies dalis. Tai susiję su komunikacijos akto dalyvių vaidmeniu (pvz., tas pats asmuo apie tą patį dalyką kalbės kitaip kaip dėstytojas, teisėjas ar tėvas) ir statusu. Kalbant apie statusą skiriami skirtingi *lygmenys* (it. *livelli*, angl. *speech levels*) ir gali būti žemesni (su jaunesniais ar pavaldžiais pašnekovais), lygiaverčiai (su bendraamžiais, kolegomis, draugais ir t.t.) arba aukštesni (su vyresniais, aukštesnio socialinio statuso arba nepažįstamais asmenimis). Nemažai Tolimųjų Rytų kalbų turi ypač sudėtingas ir griežtas sistemas įvairiais kalbos lygmenimis, o moderniosiose Vakarų kalbose tai bent jau pasireiškia mandagumo (pvz., tu – Jūs, t. p. žr. Brown ir Gilman 1960, apie lietuvių žr. Petrošiūtė 2014; Schoroškaitė, Vaicekauskienė 2019) raiška.

Be to, pasak Berruto, dar vienas šios ašies parametrų yra komunikacijos akto tema ir čia galimas diapazonas yra nuo visiškai bendrų temų iki itin specifinių. Lietuvių kalbotyroje didžiąja dalimi tai vadinama skirtingais funkciniais stiliais, kitaip tariant, su tema susijusias kalbos atmainas arba dalykines kalbas (it. *lingue speciali*, angl. *languages for special purposes*), kurios jo dar vadinamos „pakodžiais“ (it. *sottocodici*), pavyzdžiui: techninis-mokslinis, administracinis žargonas, tačiau ir smulkesnė klasifikacija, tarkim, sporto ar politinis kalbinis kodas. Berruto teigia, kad ši ašis bent iš dalies yra susijusi su socialiniu kalbėtojų lygmeniu ta prasme, kad aukštesnio formalumo lygio kalbos atmainos yra būdingos ar prieinamos tik tam aukštesniam visuomenės sluoksniui, o žemesnės iš esmės yra prieinamos visiems (1987, 22; 1993b). Taip pat galima pastebėti, kad formalieji registrai yra glaudžiai susiję su rašto kalba, o neformalieji – su šneka. Taigi ši ašis turi sąsają tiek su diastratine, tiek su diamezine dimensijomis.

Diamezinė dimensija yra susijusi su būdo ar kanalo, kuriuo komunikacija vyksta, pasirinkimu. Jos poliai yra tai, ką sąlyginai galima pavadinti rašto kalba ir šneka, tačiau būtent toliausiai vienas nuo kito nutolusiuose taškuose reikėtų laikyti prototipinį raštą ir prototipinę šneką, kurių priešpriešines savybes būtų galima apibūdinti taip (pagal Bernardelli, Pellerey 1999, 53–62; Sobrero, Miglietta 2006, 113–120):

³ Terminas *registras* čia suvokiamas labai panašiai kaip jau kitų užsienio kalbininkų darbai remdamosi aprašo Marcinkevičienė (2004), Vladarskienė (2000).

Prototipinė šneka	Prototipinis raštas
<ul style="list-style-type: none"> • formuluojama realiu laiku • dalyvauja kalbantysis ir pašnekovas • produkcijos ir recepcijos rėmimasis kontekstu • pasakymo laikinumas • negalėjimas atitaisyti formuluotės • negalėjimas klausytojui grįžti atgal • privalomi klausymo tvarka ir laikas • negalėjimas patikrinti • garsinis, vaizdinis, jutiminis, prozodinis perteikimas 	<ul style="list-style-type: none"> • tekstas planuojamas • atstumas tarp rašančiojo ir skaitančiojo • produkcijos ir recepcijos autonomija konteksto atžvilgiu • teksto išliekamumas • taisyso prieš pateikiant galimybę • galimybė skaitytojui judėti tekstu pirmyn ir atgal • laiko įgyvendinti laisvė • galimybė patikrinti teiginius • vien grafinis perteikimas

Tačiau šie du priešingi poliai jungiami viso kontinuumo, kur skirtingomis proporcijomis pasireiškia visi ar dalis abiejų polių savybių. Pagrįsdamas šios ašies atskirimą, Berruto teigia, kad „rašto ir šnekos vartojimas neabejotinai yra dvi didelės kalbos vartojimo situacijų klasės ir tai galėtų būti argumentas laikyti diameziją diafazijos subkategorija. Tačiau iš kitos pusės, rašto-šnekos opozicija kerta diafaziją ir kitas dimensijas ir negali būti visiškai sutapatinama su formalumo-neformalumo dimensija. Į schemą įtraukiant diamezinį variantiškumą siekiama užčiuopti būtent tą diferenciaciją, kuri priklauso nuo pačios rašto ir šnekos kaip ženklų prigimties, o ne tik nuo didesnio ar mažesnio registro formalumo. (...) Praktikoje labai formalus registras sutampa su tipiškomis rašto savybėmis, o labai neformalus registras su šnekos savybėmis, tačiau yra tarpinių etapų ir šnekos savybių, kurios nesutampa vien su registro pasikeitimu“ (1987, 22).

Šis kontinuumas susideda iš ištisos gamos tarpinių atmainų ir ypač gausu tų, kurios yra realizuojamos šneka, tačiau neturi tų spontaninei šnekai (kuri vyksta dalyvaujant abiem pašnekovams, iš anksto neparuošta, nei žinant, kad yra įrašinėjami) būdingų savybių. Be jau minėtų formalumo aspektų, galima kalbėti ir apie *per papildomą kanalą perduodamą kalbą* (it. *trasmesso*), kuriai būdinga „užrašytos šnekos“ ir „ištarto rašto“ savybės. Šias atmainas galima apibūdinti kaip hibridines, nes jose konkuruoja tipiškai šnekos ir rašto bruožai. Ištarto rašto porūšiais galėtume laikyti ypač medijų – kino, radijo, televizijos – kalbą, o užrašytos šnekos pavyzdžiai galėtų būti komunikacija internetu (pvz., elektroniniai laišakai, blogai) ar telefonu (SMS, įvairios „chat“ tipo programos). Visiems šiems per papildomą – tarsi trečią – kanalą perduodamiems tekstams bendros savybės yra tai, kad perdavimas vyksta skirtingoje fizinėje erdvėje nuo pašnekovo ir tos pačios žinios perdavimas daugeliui adresatų, jis skiriasi nuo realios šnekos ir tam tikra prasme įgauna pusiau oficialų statusą (Sobrero, Miglietta 2006, 121; Sabatini 1984).

Aptardamas dabartinės italų kalbos „architektūrą“, Berruto pabrėžia, kad sociolinguistinis šio kalbos atmainų žemėlapis nėra schemos geometrinis centras, o yra pasislinkęs labiau link rašto, formalios, aukštesnio registro kalbos ir sieja tai su standartinės italų kalbos, kuri tradiciškai remiasi rašytiniu, literatūriniu, pakylėtu vartojimu (1987, 22). Galime matyti, kad lietuvių kalbos situacija šiuo aspektu gan panaši. Tą pačią schemą

vėliau aptardami kiti italų kalbininkai centrą pozicionuoja dar kiek aukščiau diastratinės ir diafazinės ašies atžvilgiu ir teigia, kad literatūros kalba praktiškai atitinka mokykloje dėstomą bendrinę kalbą, o italų kalbos neostandartas (it. *neo-standard*) iš esmės atitinka žurnalistinę kalbą (Seriani, Antonelli 2011, 105). Matyti, kad standarto sąvoka išties atitinka bendrinės kalbos sąvoką lietuviškai (žr. Ramonienė et al. 2012), todėl šiame straipsnyje ir vartojamos sinonimiškai. Verta turėti galvoje tai, kad Italijoje italų kalbos vartojimas valstybinių institucijų nėra reguliuojamas taip, kaip Lietuvoje, natūralus kalbos vartojimas ir plėtojimasis plačiuose sluokniuose, pvz., žiniasklaidoje, ir jos ilgalaikiai pokyčiai traktuojami kaip neostandartas. Vienas iš standartinės kalbos bruožų yra tai, kad ji yra sunorminta, o neostandartas apima ir natūraliai pakitusią, visuomenei priimtina ir vartojamą kalbinę atmainą, nebūtinai jau atspindimą gramatikose ir žodynuose (t. p. žr. Berruto 2017).

Visa tai, kas išeina už centro (1 pav. pažymėta punktyrine linija), išeina už standarto ribų: nuo centro į apačią stiprėja substandartiniai bruožai, o į viršų – nestandartiniai bruožai (tačiau ne substandartas). Tokių bruožų turinčios atmainos nelaikomos nevertotinomis, tačiau yra tinkamos tam tikroje srityje. Pavyzdžiui, teigiama, kad tipiška administracinė kalba išeina už standarto ribų ir yra ne standartas, tačiau nėra substandartas. Ne standarto kategorija apima visas savybes, kurios nėra būdingos standartui ir kuriuo nors požiūriu yra žymėtos standarto atžvilgiu. Substandartas yra šios kategorijos porūšis, apimantis visus nestandartinius bruožus, žymėtus į apačią pagal socialinę ar diafazinę dimensijas (Berruto 1987, 22-23, 55-103). Neostandartu yra vadinama tai, kas iš aplink standartą esančių atmainų įeina į standartą ir tampa jo dalimi, ypač morfosintaksės, taip pat leksikos lygmeniu (Berruto 1987, ten pat).

Lietuvių kalbos asmeniniai įvardžiai diamezinėje plotmėje

Šiame straipsnyje norima iširti asmeninių įvardžių trečiojo asmens vienaskaitos vardninko trumpųjų ir ilgųjų variantų – *jis/jisai* ir *ji/jinai* – vartojimą lietuvių kalboje. Nors teoriniu lygmeniu šis aspektas nėra ne tik nagrinėtas, bet net ir beveik neįvardijamas (plg. Jakaitienė, Laigonaitė ir Paulauskienė 1976; Rosinas 1996; Valeckienė 1998; DLKG), tačiau iš tiesioginio kalbos vartojimo ir stebėjimo, taip pat tais atvejais, kai užsimenama apie variantų egzistavimą, jie aiškiai siejami su šnekamąja arba sakytine kalba (plg. LKG § 1146; Ramonienė, Priušauskaitė 2007, 112; Ramonienė et al. 2020, 61), taigi su diamezine kalbos plotme.

Kaip jau minėta, čia apsiribojama diachroniškai viena lietuvių kalbos atmaina – dabartine lietuvių kalba, ir vartojimui iširti naudojamos prieinamais lietuvių kalbos tekstynais⁴. Pasitelkiami tie tekstynai, kurie nėra išskiriami kaip diatopiškai žymėti (t. y. ne tarmių duomenynai), tačiau juose gali būti diatopijai būdingų elementų (pvz., tarpai grožinėje

⁴ Tekstynų paieška internetinėse svetainėse buvo atlikta 2019 m. lapkričio–gruodžio ir 2021 m. kovo–birželio mėnesiais, duomenys apie interviu bazę „Kalba Vilnius“, Žiniasklaidos tekstyną ir iš dalies Sakytinės lietuvių kalbos tekstyną gauti iš užsiregistravusiems vartotojams prieinamų failų.

literatūroje ar vietinės šnektos leksika sakytiniuose tekstuose). Pasitelkiamų tekstynų apimtis nėra vienoda, pats gausiausias straipsnio autorei žinomas pagal žodžių skaičių yra Lithuanian Web 2014 (ltTenTen) tekstynas, prieinamas sketchengine.eu bazėje⁵ (<https://www.sketchengine.eu/ltten-lithuanian-corpus/>). Jis parengtas pagal *TenTen corpora* tekstynų rengimo principus ir sudarytas iš įvairiausiose lietuviškose interneto svetainėse skelbiamų tekstų (įvairių valstybinių, socialinių, privačių įmonių, organizacijų, neformalių susivienijimų interneto svetainės).

Gausiausias anotuotas yra Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro sudarytas Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (DLKT, naujoji versija <http://corpus.vdu.lt/lt/> ir senoji versija <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>). Daugiau nei perpus mažesnis to paties centro kartu su Baltijos pažangių technologijų institutu parengtas Delfi.lt tekstynas (<http://tekstynas.mwe.lt/>). Siekiant palyginti, vertingas, nors ir mažesnės apimties, Vilniaus universitete, bendradarbiaujant Filologijos fakulteto ir Matematikos ir informatikos fakulteto mokslininkams, surinktas Lietuvių mokslo kalbos tekstynas (Corpus Academicum Lithuanicum – CorALit: <http://coralit.lt/>).

Sakytinės kalbos tekstynai, kuriems surinkti ir apdoroti reikia nepalyginamai daugiau laiko ir pajėgumų, yra daug mažesni žodžių skaičiumi (DLKT sakytinė dalis sudaro tik 0,3 proc. visos tekstyno apimties), tačiau jų taip pat lietuvių kalbai jau esti keletas. Didžiausia pagal žodžių skaičių yra Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyriaus parengta vilniečių interviu bazė „Kalba Vilnius“ (<http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>). Tačiau pagal skirtingų kalbėtojų skaičių ją gerokai pralenkia to paties skyriaus parengtas Žiniasklaidos tekstynas (<http://radijoirtvtekstynas.sociolingvistika.lt/>) ir pagal šį parametą panašus (per tūkstantį skirtingų kalbėtojų) Vytauto Didžiojo universitete kaupiamas Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas (SLKT, <http://sakytinistekstynas.vdu.lt/>). Nedaug

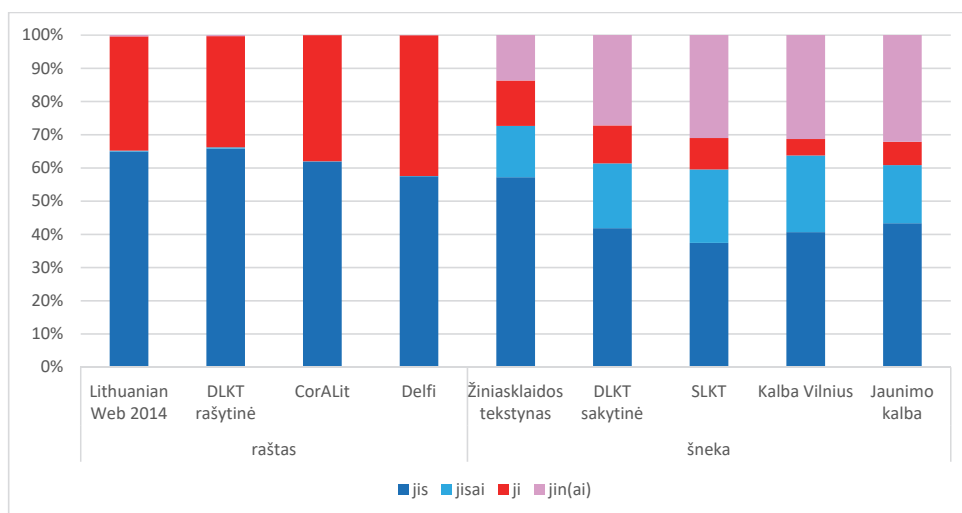
1 lentelė. Įvardžių variantiškumas tekstynų duomenyse

		iš viso žodžių	<i>jis</i>	<i>jisai</i>	<i>ji</i>	<i>jin(ai)</i>
raštas	Lithuanian Web 2014	778 151 979	2 017 808	8 707	1 069 372	12 237
	DLKT rašytinė	140 363 500	246 858	1 480	125 444	1 263
	CorALit	8 670 600	1 683	2	1 032	1
	Delfi	70 000 000	219 092	279	161 325	272
šneka	Žiniasklaidos tekstynas	351 300	1 350	365	323	323
	DLKT sakytinė	557 800	1 431	668	390	931
	SLKT	297 798	678	401	171	562
	Kalba Vilnius	599 600	1 794	1 019	218	1 381
	Jaunimo kalba	274 000	1183	478	192	877

⁵ Šioje bazėje yra septyni rašytinės lietuvių kalbos tekstynai, šis imamas kaip gausiausias ir, tikėtina, apimantis įvairiausių tekstų (kiti pagal apimtį Eur-Lex Lithuanian 2/2016, Lithuanian Web Corpus (LithuanianWaC), DGT Lithuanian, OPUS2 Lithuanian, Eur-Lex judgements Lithuanian 2/2016, Europarl7 Lithuanian).

mažesnis pagal žodžių skaičių ir per dviejų šimtų kalbėtojų duomenis pateikiantis yra to paties Sociolingvistikos centro bendradarbių parengtas Vilniaus jaunimo kalbos tekstynas (<http://jaunimas.sociolingvistika.lt/>). Dera paminėti, kad tiek „Kalba Vilnius“, tiek Vilniaus jaunimo kalbos tekstynas galimi traktuoti kaip diatopiškai žymėti.

1 lentelėje pateikiami tekstynų duomenys: nurodoma tekstyno apimtis žodžiais ir konkretus analizuojamųjų įvardžių pavartojimų skaičius. Kadangi šis tyrimas yra pirmas tokio pobūdžio, pateikiami realūs tekstynuose randami pavartojimų skaičiai. Lentelėje duomenys pateikiami suskirstant į rašytinę ir sakinę kalbą, pagal tai atskirtos ir skirtingos DLKT dalys. Įvardžių trumpasis ir ilgasis variantas skaičiuojami atskirai, o jų fonetiniai variantai skaičiuojami drauge sudėjus, t. y. *isai* prie *jisai*, o *jin* ir *inai* prie *jinai*. Šie fonetiniai variantai (*isai*, *jin*, *inai*) sudaro tik nedidelę dalį, o galimas variantas *is* (*jis*), kurio atvejų pasitaiko vos keletas, neskaiciuotas, nes gali sutapti su kitų žodžių tarimo netikslumais (pvz., prielinksnio *iš*) ar pan. Šie fonetiniai variantai galėtų būti veikiami tiek diatopijos, tiek greito kalbėjimo tempo, tačiau jų per mažai, kad būtų galima daryti labiau apibendrintas išvadas. Tiriamųjų įvardžių vartojimo proporcijos geriau atsiskleidžia 2 paveiksle.

2 pav. Įvardžių variantiškumas tekstynų duomenyse ir jų proporcijos

Jau iš pirmo žvilgsnio matyti kardinalus skirtumas tarp rašytinės ir sakinės kalbos atmainų. Kitaip tariant, kad rašytinėje iš esmės egzistuoja tik trumpieji įvardžių variantai, *jis* : *ji* opozicija, o sakinėje kalbos atmainoje esama keturių įvardžių, atitinkamai *jis*/*jisai* vyriškajai giminei ir *ji*/*jinai* – moteriškajai, kurie visi vartojami pakankamai gausiai. Skirtingos šio vartojimo proporcijos aptariamoms toliau darbe. Iš rašytinės kalbos paminėtina, kad kiek išsiskiria DLKT administracinės kalbos tekstų dalis, kurioje užfiksuojama kiek daugiau ir ilgųjų įvardžių variantų (skaičiuojant šį tipą atskirai, *jisai* sudaro beveik 4 proc. visų vyr. g. įvardžių, o *jinai* apie 8 proc. visų mot. įvardžių), tačiau šio tipo tekstai sudaro tik 10 proc. viso DLKT. Galbūt viena priežasčių galėtų būti ta, kad tokio tipo

tekstai yra mažiau redaguojami palyginti su moksliniais, meniniais ir net publicistiniais tekstais. Tai nekeičia bendros situacijos, kad ilgieji įvardžių variantai rašto kalboje yra vartojami visiškai minimaliai.

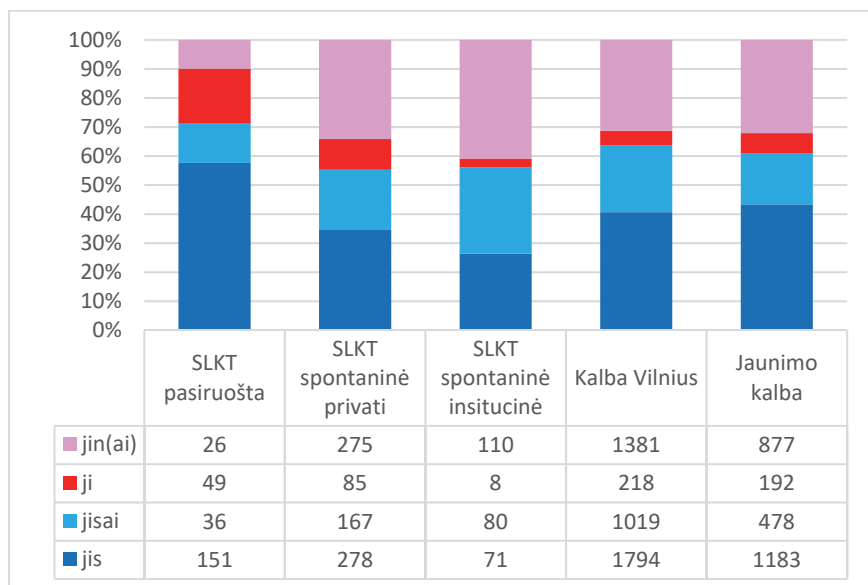
Pereinant prie sakininės kalbos, arba šnekos duomenų, analizės, pirmiausia reikia paminėti, kad apžvelgiami tekstynai tarpusavyje skiriasi. DLKT sakininė dalis sudaryta iš viešos ir privačios kalbos bei stenogramų. Kadangi šios tekstyno dalies daugiau skaidyti nėra įmanoma (prie sakininės kalbos nurodomi tik metai; nenurodoma kita su pokalbių dalyviais ir aplinkybėmis susijusi informacija⁶), tad smulkesnės analizės čia taip pat nebus pateikiama. Interviu bazės „Kalba Vilnius“ ir Jaunimo kalbos tekstyno duomenys yra visiškai spontaniška kalba. „Kalba Vilniaus“ pašnekovai daugiausia tyrėjų kalbinti po vieną (120 pašnekovų) ir tai daugiau spontaniško pasakojimo tipo kalba. Jaunimo kalbos tekstyno duomenys rinkti pačių paauglių jų laisvalaikio pokalbių su bendraamžiais metu (iš viso per 200 kalbėtojų).

Likusieji du – Žiniasklaidos ir SLKT – yra gan įvairiopi. Didžiąją SLKT dalį sudaro spontaniinė kalba, kurią savo ruožtu galima skirstyti į spontaniinę privačią (familiarūs pokalbiai namuose, svečiuose ar pan.) ir spontaniinę institucinę (pokalbiai su klientais, tarp bendradarbių), taip pat dalis yra iš anksto parengtos kalbos (paskaitos, pristatymai, viešos kalbos) ir dar dalis yra žiniasklaidos komunikacijos (išsamiau žr. Kamandulytė-Merfeldienė 2017). Žiniasklaidos tekстыne taip pat įtraukta įvairaus pobūdžio laidų, kurias galima skirstyti į informacines, kuriose dominuoja nespontaniškas monologinis kalbėjimas, vadinamųjų „žurnalų“, kuriems būdingas nespontaniško monologinio ir spontaniško dialoginio kalbėjimo derinys, ir pokalbių laidų, kurioms būdingas daugiau ar mažiau spontaniškas dialogas ar polilogas (išsamiau žr. Nevinskaitė 2013). Taigi pagal pobūdį galima lyginti spontaniškąją SLKT dalį⁷ su visiškai spontaniškais „Kalba Vilnius“ ir Jaunimo kalbos tekstynu, o SLKT žiniasklaidos dalį su visu Žiniasklaidos tekstynu.

3 paveiksle pateikiamos tiriamųjų įvardžių variantų proporcijos SLKT duomenyse, atskyrus žiniasklaidos komunikaciją (ji aptariama vėliau), pagal pasirengtą ar spontanišką kalbą. Institucinė spontaniinė kalba, nors ji sudaro tik nedidelį duomenų kiekį (10 proc.), pateikta atskirai, nes pastebėtas jos savitumas įvardžių vartojimo aspektu. Greta paveiksle dar kartą pateikiami „Kalba Vilnius“ ir Jaunimo kalbos tekstyno duomenys, kad būtų paprasčiau palyginti. Šitaip atskyrus SLKT duomenis aiškiai matyti, kad pasiruoštos kalbos duomenys aiškiai skiriasi nuo spontaniinės kalbos duomenų. Pasiruoštoje, t. y. anksčiau parašytoje ir įsimintoje, atpasakojamoje iš užrašų kalboje ilgųjų įvardžių variantų yra vartojama, tačiau reikšmingai mažiau nei visiškai spontaniškoje kalboje. Pirmiausia galima pastebėti, kad vyriškosios giminės įvardžių yra vartojama daugiau nei moteriškosios ir tai kartuoja tendenciją, matytą rašytinės kalbos duomenyse, ir dar atsikartos aptariant žiniasklaidos kalbą.

⁶ Prie tekstyno aprašo pateikiama informacija <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=about> (žiūrėta 2021-06-04).

⁷ Nuo čia toliau skirstant SLKT duomenis remiamasi kiek mažesne duomenų apimtimi nei atnaujintas tekstyno variantas internete, 224 000 žodžių, tačiau skirtingų kalbos tipų proporcijos išlieka labai panašios.

3 pav. Įvardžių variantiškumo proporcijos SLKT (išskyrus žiniasklaidos dalį) ir kituose spontaninės kalbos tekstuose.

Žvelgiant atskirai į vyriškosios ir moteriškosios giminės įvardžių vartojimą, ilgieji variantai pasiruoštoje kalboje sudaro maždaug penktadalį vyriškosios giminės įvardžių ir apie trečdalį (35 proc.) moteriškosios giminės asmeninių įvardžių. Būtent šiomis proporcijomis paruošta kalba skiriasi nuo spontaniškos, kurioje vyriškosios giminės ilgasis variantas *jisai* sudaro nuo trečdaliu iki pusės (čia išsiskiria spontaninė institucinė šneka, kurioje šis ilgasis variantas vartojamas net 53 proc. atvejų), o moteriškosios giminės ilgasis *jinai* ar fonetiniai variantai nuo 75 iki 93 proc. atvejų. Kaip matyti, šiame bendrame kontekste visiškai neišsiskiria nei galimai diatopiškai žymėtieji tekstynai („Kalba Vilnius“ ir Vilniaus jaunimo kalbos), nei vienos amžiaus grupės kalba (Vilniaus jaunimo kalba).

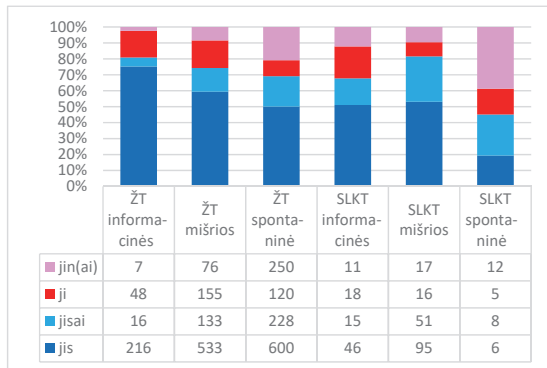
„Kalba Vilnius“ interviu bazėje galima išrūšiuoti kalbėtojus pagal įgytą išsilavinimą, o tai galėtų rodyti tam tikrą variaciją diastratinėje plotmėje, kadangi vienu iš jos požymių laikytinas išsilavinimas. Absoliuti dauguma šių tiriamųjų turi aukštąjį išsilavinimą, o palyginus juos ir tuos kalbėtojus, kurie turi nebaigtą aukštąjį, profesinį, aukštesnįjį ar tik vidurinį (šių tik labai nedidelė ir nereprezentatyvi dalis) išsilavinimą, aptariamų įvardžių variantų vartoseną nesiskiria. Šios bazės kalbėtojus taip pat galima skirstyti pagal gimtąją kalbą, kitaip tariant, atskirai pažvelgti į tuos, kurių gimtoji (arba viena iš gimtųjų) kalba nėra lietuvių, nors tokių ir nėra didelė dalis. Taip atskyrus kalbėtojus, minimaliai išsiskiria kalbėtojai, kurie tarp savo gimtųjų kalbų laiko lenkų kalbą. Jie kiek daugiau vartoja trumpąjį *ji* (26 proc.), tačiau kiek daugiau ilgąjį *jisai* (41 proc.).

Vilniaus jaunimo kalbos tekстыne sukaupia medžiaga iš skirtingų Vilniaus rajonų, kurių dalis priskirta vidutinei (tipiniai sovietinių daugiabučių rajonai), o kita – aukštai socialinei padėčiai priklausomai nuo to, kuriame rajone yra mokykla. Visgi taip diferencijavus kalbėtojų duomenis nematyti jokių reikšmingesnių skirtumų įvardžių variantų vartojimo aspektu. Be to, šis tekstynas taip pat leidžia daryti skirtį tarp etniškai žymėtų ir nežymėtų rajonų. Etniškai žymėtuose ilgųjų įvardžių vartojimas yra kiek didesnis nei nežymėtųjų, ypač moteriškosios giminės *jinai* (87 proc., lyginant su 79 proc. nežymėtųjų). Ilgojo *jisai* varianto vartojimo skirtumai itin nedideli: 27 ir 32 proc. Tad iš esmės šie skirtingi pūvniai nerodo didesnių skirtumų įvardžių variantų vartojimo aspektu. Suprantama, diastratinės plotmės skirtumams nustatyti reikėtų daugiau kompleksinių duomenų apie kalbėtojus ir konkretesnių kriterijų.

Atskirta SLKT spontaninės institucinės kalbos dalis galėtų rodyti skirtumą diafazinėje dimensijoje, tačiau šio tipo pokalbių, kaip minėta, yra mažiau nei kitų, tad kol kas bus susilaikoma nuo labiau apibendrinančių išvadų apie šią sritį. Apibendrinant visus spontaniškos nepasiruoštos kalbos duomenis galima tvirtai teigti, kad ilgasis moteriškosios giminės įvardis *jinai* yra labai aiškiai dominuojantis spontaninėje sakininėje kalboje, o trumpojo varianto *ji* vartojimas labai marginalus. Kiek kitokia situacija su vyriškosios giminės įvardžiais, kur trumpasis variantas *jis* vartojamas daugiau nei pusę atvejų, tačiau ilgojo varianto *jisai* vartojimas taip pat labai gausus.

2 lentelė. Žiniasklaidos kalbos dalis pagal žodžių skaičių.

	iš viso žodžių
ŽT informacinės	70,585
ŽT mišrios	114,841
ŽT spontaninė	165,556
SLKT informacinės	23,556
SLKT mišrios	27,304
SLKT spontaninė	6,042

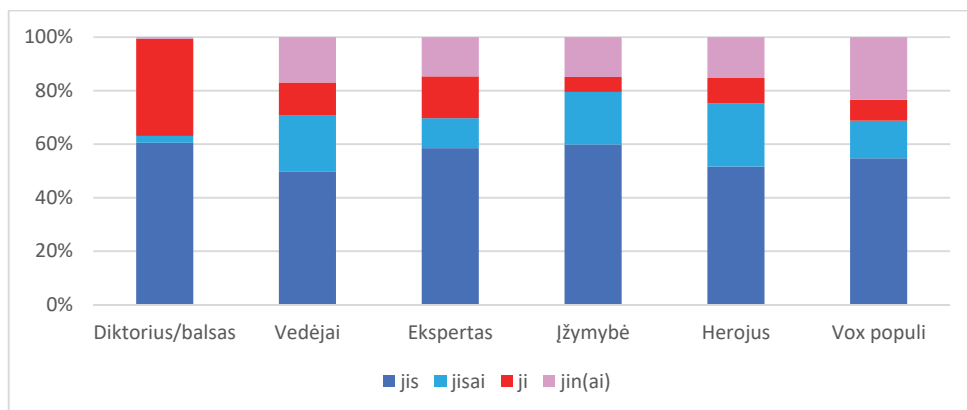

4 pav. Įvardžių variantiškumo proporcijos žiniasklaidos kalboje

Apie per papildomą kanalą perduodamą kalbą, šiuo atveju – žiniasklaidos kalbą, verta pakalbėti atskirai. Žiniasklaidos tekстыne (ŽT), kaip minėta, esama įvairaus tipo laidų, kurios priskirtos atitinkamam tipui. Pagal tokius tipus buvo suklasifikuoti ir žiniasklaidos kalbos duomenys iš SLKT, nors, suprantama, jų apimtis gerokai mažesnė nei ŽT. 2 lentelėje ir 4 paveiksle pateikiami duomenys apie žiniasklaidos kalbą šiuose dviejuose tekстыnuose pagal apimtį (žodžių skaičių) ir vartojamus įvardžių variantus. Galima pastebėti, kad SLKT duomenys net ir informacinėse laidose daug labiau artėja prie jau aptartos spontaninės

kalbos. Viena iš priežasčių galėtų būti ta, kad ypač informacinės šio tekstyno laidos yra buvusios transliuotos ne nacionalinių, o regioninių (Klaipėdos, Kauno) žiniasklaidos priemonių. Tuo tarpu ŽT informacinės laidos (jų ypač gausu iš sovietinio laikotarpio⁸, o dabartinio laikotarpio laidos yra iš nacionalinės aprėpties kanalų) labai priartėja prie rašto kalbos įvardžių vartojimo proporcijų atžvilgiu.

Matyti, kad mišraus tipo laidose įvardžių vartojimo pasiskirstymas yra panašus į pasiruštos kalbos proporcijas, o spontaninės kalbos žiniasklaidoje įvardžių proporcijos yra labai panašios į tas pačias visiškai spontaninėje kalboje. Kitaip tariant, *jis* yra dominuojantis vyriškajai giminei, o *jina* labai varžosi ir kai kur net nurungia trumpąjį variantą *ji*. Suprantama, čia aptariamos laidos turi įvairių kalbėtojų: yra ir skaitomo teksto, ir spontaniškai kalbinamų žmonių gatvėje, vieni pokalbiai labiau, kiti mažiau paruošti ir dialoginių laidų metu. ŽT kalbėtojai tekстыne sužymėti taip pat pagal savo vaidmenis konkrečioje laidoje ir išskirti tokie kalbėtojų tipai (išsamiau žr. Nevinskaitė 2017): pranešėjas/diktorius/balsas už kadro (skaitomas tekstas), pokalbių laidos vedėjas (moderuoja pokalbį), ekspertas (kalbinamas asmuo dėl dalykinio vertinimo), įžymybė (daugiau ar mažiau viešai pažįstamas asmuo, kalbantis apie save ar savo veiklą), herojus (paprastas žmogus, laidoje kalbinamas dėl savo patirties, pvz., nukentėjusysis ar pan.), *vox populi* (gatvėje kalbinamas žmogus). Tai leidžia pažvelgti į įvardžių vartojimą ir pagal šiuos vaidmenis, žr. 5 paveikslą.

5 pav. Įvardžių variantiškumo proporcijos pagal vaidmenis žiniasklaidos kalboje (ŽT)

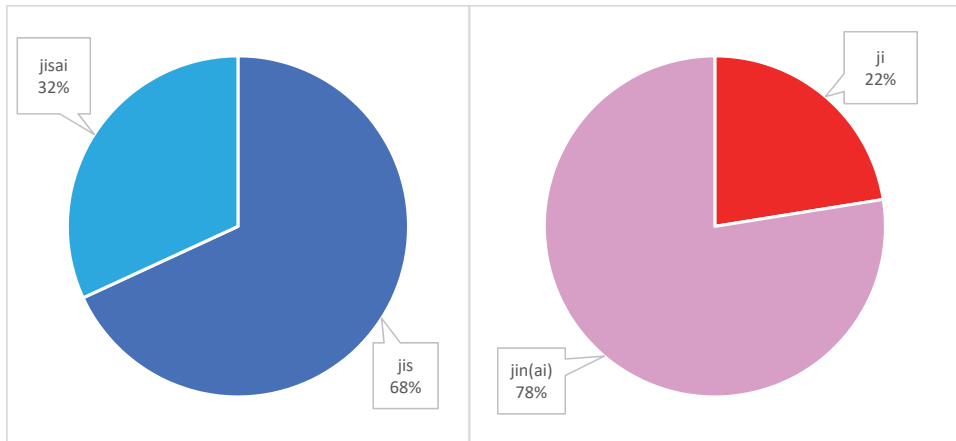
Iš šio pasiskirstymo matyti, kad ir šiame „trečiame“ kanale diamezinėje skalėje išlaikomos labai panašios proporcijos. Natūralu, kad diktorius ar balso už kadro skaitomas tekstas atitinka rašto kalbos įvardžių pasiskirstymą. Kalbantieji daugiau ar mažiau spontaniškai vyriškajai giminei nurodyti įvardžiu 20-30 proc. renkami ilgąjį variantą *jisai*, o moteriškajai giminei 50-75 proc. atvejų renkami ilgąjį įvardį *jina*. Ekspertai, tikėtina, galėtų

⁸ Nors seniausios ŽT įtrauktos laidos gali sudaryti tam tikrą diachronijos įspūdį, tačiau ištis skaičiuojant atskirai proporcijos nekinta, dėl to buvo analizuotas visas ŽT tekstynas kartu. Daug didesni skirtumai matyti pagal laidų tipus, o ne pagal laikotarpį.

būti labiau pasiruošę nei kiti kalbinamieji ir galėtų laikytis kiek formalesnio registro, tad nėra aišku, kuris iš šių veiksnių lemia jų kiek menkesnį ilgųjų įvardžių vartojimą, tačiau tendencija išlieka tokia pati. ŽT nenurodo duomenų apie kalbėtojų išsilavinimą ar kitos informacijos, pagal kurią būtų galima mėginti nustatyti kalbėtojų socialinį sluoksnį ir nors tikėtina, kad laidų vedėjai ir ekspertai turi aukštąjį išsilavinimą, visgi apie kitas grupes tai nustatyti būtų sudėtinga. Kaip aptarta ir prie kitų tekstynų, vien išsilavinimas negali būti laikomas diastratinės plotmės indikatoriumi.

Apibendrinant sakininės kalbos tekstynų duomenis, galima tvirtai pasakyti, kad diamezinės skalės sakininės kalbos dalyje yra vartojama po du įvardžių variantus kiekvienai giminei. Tačiau jų pasiskirstymas ir variacija kontinuume nėra vienoda. Kuo sakininė kalba yra spontaniškesnė, tuo didesnė dalis ilgųjų įvardžių variantų yra vartojama. Iš anksto raštu parengta kalba, natūralu, artėja prie rašto kalbos diamezinėje skalėje. Trečiojo – per papildomą kanalą perduodamos – kanalo kalbos (šiuo atveju galėta pažvelgti tik į žiniasklaidos kalbą) bruožai yra tarpiniai ar hibridiniai diamezijoje ir vėlgi labai priklauso nuo spontaniškumo.

Svarbu atsižvelgti, kad skirtingų giminių įvardžių variantų vartojimas gan reikšmingai skiriasi tarpusavyje, tačiau visais tirtais atvejais išlaiko tą pačią tendenciją. Vyriškajai giminei nurodyti ilgasis variantas *jisai* vartojamas apie trečdaliu atvejų. Moteriškajai giminei nurodyti ilgasis variantas *jinai* (ar jo fonetiniai variantai) vartojamas net apie 80 proc. atvejų. 6 paveiksle pateikiamos diagramos su įvardžių pasiskirstymu vyriškajai ir moteriškajai giminei atskirai. Čia skaičiuoti duomenys kartu sudedant visus naudotus sakininės kalbos tekstynus, atskyrus tik ŽT diktorių/balso už kadro duomenis, kurie, kaip aptarta anksčiau, yra skaitomas tekstas. Tokiu būdu šie duomenys remiasi per 2 milijonų žodžių sakininės kalbos iš įvairių sričių apimtimi.

6 pav. Asmeninių įvardžių vyriškosios ir moteriškosios giminės trečiojo asmens vienkaskaitos vardininko variantų pasiskirstymas sakininėje lietuvių bendrinėje kalboje.

Išvados

Kalbos vartojimo spektras yra labai platus ir įvairialypis, tad net ir stengiantis žvelgti į skirtingas kalbos vartojimo atmainas pagal siūlomą prieigą ir žemėlapi reikia visada turėti omenyje, kad skirtingos dimensijos įvairiai koreliuoja tarpusavyje. Visgi iš atliktos lietuvių bendrinės rašto ir sakininės kalbos analizės pagal tekstynų duomenis aiškėja, kad aptariamųjų įvardžių variantų vartojimas labiausiai priklauso nuo diamezinės plotmės. Tai, ar komunikuojama raštu, ar šneka, lemia iš esmės tik dviejų (*jis : ji*) arba visų keturių (*jis/jisai : ji/jinai*) įvardžių vartojimą. Ilgųjų įvardžių variantų proporcijos, kitaip tariant, gausesnis jų vartojimas trumpųjų variantų atžvilgiu, priklauso nuo šnekos spontaniškumo.

Kontinuume tarp rašto ir šnekos polių yra ir trečiasis, per papildomą kanalą perduodamos kalbos būdas, kuris savo ruožtu sudaro spektrą. Iš šio spektro straipsnyje buvo analizuota tik žiniasklaidos kalba, atskleidžianti tarpinę arba hibridinę šio kanalo kalbą. Būtų labai prasminga ištirti ir kitą šio spektro dalį – „užrašytą šneką“, pavyzdžiui, trumpųjų žinučių ar įvairių pokalbių (*chat* tipo) programėlėse vartojamą kalbą, jei tik būtų prieinama patikimų duomenų. Toks tyrimas galėtų papildyti supratimą apie įvardžių variantų vartojimą diamezinėje plotmėje.

Kiek leidžia teigti atlikta duomenų analizė, ilgųjų įvardžių variantų vartojimas nėra lemiamas kitų dimensijų, tokių kaip diafazinė ar diastratinė, kitaip tariant, iš esmės nepriklauso nei nuo situacijos formalumo ar neformalumo, nei aptariamoms temoms, nei nuo paties kalbėtojo socialinės padėties ar amžiaus. Visgi, kaip buvo minėta, kai kuriems šių aspektų (ypač diastratiniam) būtų reikalinga papildoma informacija apie kalbėtojus ir aiškesni kriterijai, kad būtų galima tiksliau šiuo požiūriu diferencijuoti duomenis. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad šiame straipsnyje analizuoti gan specifinės grupės (Vilniaus jaunimo) ir labai plataus tipo kalbėtojų (SLKT) variantiškumo proporcijos iš esmės sutampa, tikėtina, kad kitų dimensijų įtaka šiam vartojimo pasiskirstymui yra minimali.

Šiame straipsnyje diachroninė ir diatopinė dimensija buvo paliktos nuošalyje, tačiau tyrimai diatopiniu aspektu galėtų papildyti bendrą lietuvių kalbos žemėlapio vaizdą. Analizuojamuose tekstynuose nėra kaupiama informacijos apie kalbėtojų kilmės ar gyvenamąją vietą (išskyrus Vilniaus atvejį, tačiau, kaip minėta, šis aspektas nerodo skirtumų), tad nebuvo galima šio aspekto įtraukti. Visgi analizuojant diatopiškai žymėtus duomenis, pavyzdžiui, gausesnius regioninės šnekos (ne tarmės) duomenis iš vieno apibrėžto regiono ir lyginant juos su kito regiono duomenimis, būtų galima patvirtinti ar paneigti diatopinės dimensijos įtaką, o greičiausiai net ir papildyti kitais regioninei atmainai būdingų analogiškų įvardžių variantais, kurie būtų artimesni tarmei, tačiau vartojami ne tarmės kontekste, tokie kaip *ans/ons : ana* ar kiti.

Iš to, ką atskleidė šis tyrimas, galima daryti išvadą, kad ilgieji asmeninių įvardžių trečiojo vienaskaitos asmens vardininko variantai yra visaverčiai įvardžių paradigmos nariai, plačiai vartojami visose srityse, kur vartojama bendrinė lietuvių kalba ar jai artimos labiau periferijoje esančios atmainos, žymėti diamezinėje plotmėje į spontaninės šnekos pusę. Moteriškosios giminės ilgasis variantas visiškai dominuoja, vyriškasis – kiek nusileidžia trumpajam variantui. Į tai būtina atsižvelgti rengiant dabartinės lietuvių kalbos

žodynus, gramatikas, mokomąją medžiagą užsieniečiams ir tiriant skirtingas lietuvių kalbos atmainas.

Šaltiniai

Delfi.lt tekstynas. Prieiga internetu: <http://tekstynas.mwe.lt/>

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internetu: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> ir <http://corpus.vdu.lt/lt/>

Lietuvių mokslo kalbos tekstynas „Corpus Academicum Lithuanicum – CorALit“. Prieiga internetu: <http://coralit.lt/>

Lithuanian Web 2014 (ItTenTen) tekstynas. Prieiga internetu: <https://www.sketchengine.eu/lttenten-lithuanian-corpus/>

SLKT – Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internetu: <http://sakytinistekstynas.vdu.lt>

Vilniečių interviu bazė „Kalba Vilnius“. Prieiga internetu: <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>

Vilniaus jaunimo kalbos tekstynas. Prieiga internetu: <http://jaunimas.sociolingvistika.lt/>

ŽT – Žiniasklaidos tekstynas. Prieiga internetu: <http://radijoirtvtekstynas.sociolingvistika.lt/>

Literatūra

Bernardelli, Andrea, Roberto Pellerey. 1999. *Il parlato e lo scritto*. Milano: Bompiani.

Berruto, Gaetano. 1987. *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci editore.

Berruto, Gaetano. 1993a. Le varietà del repertorio. In *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*, Alberto A. Sobrero, sud. Roma-Bari: Laterza. 3–36.

Berruto, Gaetano. 1993b. Varietà diamesiche, diastratiche, diafasiche. In *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*, Alberto A. Sobrero, sud. Roma-Bari: Laterza. 37–92.

Berruto, Gaetano. 1995. *Fondamenti di sociolinguistica*. Roma-Bari: Laterza.

Berruto, Gaetano. 2017. What is changing in Italian today? Phenomena of restandardization in syntax and morphology: an overview. In *Towards a New Standard: Theoretical and Empirical Studies on the Restandardization of Italian*. Massimo Cerruti, Claudia Crocco ir Stefania Marzo, sud. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 31–60. <https://doi.org/10.1515/9781614518839-002>

Berruto, Gaetano, Massimo Cerruti. 2011. *La linguistica. Un corso introduttivo*. Torino: UTET.

Brown, Roger, Albert Gilman. 1960. The Pronouns of Power and Solidarity. In *Style in Language*. Thomas A. Sebeok, ed. Cambridge, Mass.: MIT Press. 253–276.

Čekuolytė, Aurelija. 2017. *Vilnius adolescents' social order: An outsider's look Inside. An ethnographic and sociolinguistic study of social categories and stylistic practices among Vilnius adolescents*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: http://www.sociolingvistika.lt/failai/files/PDF/Cekuolyte_disertacija.pdf

DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Ambrazas, Vytautas, red. 2006. Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKŽ – Keinys, Stasys, red. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (atnaujinta elektroninė versija 2017). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://lkiis.lki.lt/dabartinis>

Jakaitienė, Evalda, Adelė Laigonaitė, Aldona Paulauskienė. 1976. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslas.

Kamandulytė-Merfeldienė, Laura. 2018. Nuo buitinės kalbos iki viešojo kalbėjimo: kiekybinis kai kurių leksikos ir gramatikos ypatybių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu. *Lituanistica T. 64. Nr. 4(114)*, 255–270. Prieiga internetu: <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/3884/2683>

Kamandulytė-Merfeldienė, Laura. 2017. Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas. *Taikomoji kalbotyra* 9, 176–198. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17452/16606>

Labov, William. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.

- LKG – Ulvydas, Kazimieras, sud. 1965. *Lietuvių kalbos gramatika I*. Vilnius: Mintis.
- LKŽ 1941–2002. *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: lkz.lt
- Marcinkevičienė, Rūta. 2004. Kalbos ir teksto atmainas įvardijančių terminų problemos. *Terminologija* 11: 7–31.
- Nevinskaitė, Laima. 2017. Kaip tyrėme kalbos idealus viešojoje vartosenoje. In *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*, Loreta Vaicekauskienė, sud. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai. 85–94.
- Nevinskaitė, Laima. 2013. Retrospektyvus Lietuvos sakytinės žiniasklaidos tekstynas. *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17259/16425>
- Petrošiūtė, Zoja. 2014. Parlamentinio diskurso analizė: kreipimosi raiškos kaita. *Parlamento studijos* 17, 38–64.
- Pikčilingis, Juozas. 1971, 1975. *Lietuvių kalbos stilistika I, II*. Vilnius: Mokslas.
- Pinkevičienė, Dalia. 2017. Mišri kalba darbo aplinkoje: atvejo tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 9, 73–108. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17448/16602>
- Ramonienė, Meilutė, Joana Pribušauskaitė. 2007. *Praktinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ramonienė, Meilutė, Joana Pribušauskaitė, Jogilė Teresa Ramonaitė, Loreta Vilkienė. 2020. *Lithuanian: A Comprehensive Grammar*. London-New York: Routledge.
- Ramonienė, Meilutė, Jelena Brazauskienė, Nida Burneikaitė, Jurga Daugmaudytė, Eglė Kontutytė, Joana Pribušauskaitė. 2012. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Sabatini, Francesco. 1984. *La comunicazione e gli usi della lingua. Pratica, analisi e storia della lingua italiana*. Torino: Loescher.
- Schoroškaitė, Vilija, Loreta Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra* 12, 259–291. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17239/16407>
- Serianni, Luca, Giuseppe Antonelli. 2011. *Manuale di linguistica italiana. Storia, attualità, grammatica*. Milano: Mondadori.
- Smetonienė, Irena. 2013. Buitinio stiliaus invazija į kitus funkcinis stilius. In *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*, Irena Smetonienė ir Ona Petrėnienė, sud. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. 150–158.
- Sobrero, Alberto A., Annarita Miglietta. 2006. *Introduzione all'linguistica italiana*. Roma-Bari: Laterza.
- Trudgill, Peter. 1974. *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valeckienė, Adelė. 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vladarskienė, Rasuolė. 2000. Apie funkcinis stilius ir registrus. *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 132–140.
- Vyšniauskienė, Inga. 2012. Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos. *Kalbotyra* 64, 140–157. Prieiga internetu: <https://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/7665/5542>
- Župerka, Kazimieras. 2005. Bendrinė kalba ir funkciniai stiliai. *Kalbos kultūra* 78, 56–66.
- Župerka, Kazimieras. 2001 (2012). *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.